

Чаусова Т.В.

*Університет менеджменту освіти
НАПН України*

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті проаналізовано систему професійного становлення майбутніх психологів та особливості її інтеграції в загальну життєву позицію людини.

***Ключові слова:** ставлення, потреби, особистісний розвиток, психологічні ставлення, життєва позиція, професійна підготовка.*

Постановка проблеми

Політична, економічна, соціальна сфери в Україні мають дуже глибокі зміни. Все це спрямовано на становлення нової економічної системи, заснованої на ринкових відносинах. Ця ситуація спонукає до опанування нового типу економічної поведінки кожного суб'єкта господарювання і одним з головних завдань стає пошук ефективних способів, що забезпечують активізацію людського фактора. Професійна підготовка, навички, досвід не дають гарантії високо-ефективної праці, бо двигуном активної майбутньої діяльності є професійне ставлення до обраної професії. Ця проблема займає одне з центральних місць в сучасній психолого-педагогічній науці та практиці. В контексті безперервної освіти ця проблема стосується не тільки процесу включення в її реалізацію, але і мотивів професійного самовизначення, специфіки професійної цілеспрямованості та ін. Це пов'язано з тим, що сучасне суспільство потребує від людини активної життєвої позиції, усвідомлення здійснюваних кроків, прийняття на себе відповідальності за життєве самовизначення, готовності постійно підвищувати професійний та особистісний рівень, ставити перед собою та вирішувати задачі самовдосконалення. Такий підхід накладає особливу відповідальність на освітню діяльність вищої школи, яка здійснює професійну підготовку майбутніх спеціалістів-психологів.

Виклад основного матеріалу

Метою проведеного дослідження є розгляд системи професійних ставлень майбутніх психологів та особливостей їх інтегрування в таке складне особистісне утворення, як загальна життєва позиція людини.

Розглядаючи проблему ставлень, слід мати на увазі важливий концептуальний момент: зв'язки людини з оточуючим світом мають об'єктивний і

суб'єктивний ракурси, містять прямі і зворотні впливи. В російській психологічній літературі для визначення відповідних аспектів використовується єдиний термін «отношения». Саме це мав на увазі Б.Ананьєв, вказуючи: «в мире не существует ничего, кроме отношений» [2]. В українській мові, як зазначає В.Семиченко [7], існує цілий ряд понять, який передає відповідні смислові відтінки: сукупність об'єктивних зв'язків максимального рівня масштабності — «відносини», відокремлення від сукупності цих зв'язків якогось одного ракурсу — «відношення», конкретні зв'язки між людьми — «стосунки», психологічне відображення з боку людини певного зв'язку, що має емоційне забарвлення — «ставлення», відображення безпосередніх ставлень і стосунків суб'єктів взаємодії — «відносини».

Тому виникає суттєва методологічна складність. Те, що в класичних російськомовних джерелах з «психологии отношений» вимагає розкриття окремих смислових аспектів, потенційно притаманних цьому поняттю, в українському тексті міститься вже у виборі відповідного терміна.

Тому, розпочинаючи аналіз основних теоретичних підходів, що склалися у психології, будемо мати на увазі, що нас цікавить саме аспект ставлень.

Теоретичні основи і методична база вивчення феномена «отношений» (рос), включаючи аспект ставлень, у вітчизняній психології були закладені працями О.Лазурського і В.Мясищева [4; 5].

О.Лазурський виділив 15 груп ставлень людини до різних аспектів своєї життєдіяльності: природи, суспільства, інших людей, себе самого, тобто до різноманітних ідеальних і реальних об'єктів. У складі цих груп також виділяються окремі види ставлень: до матеріальних предметів (речей), природних об'єктів і явищ, тварин, соціальних груп, окремих людей (відповідно до їх соціального статусу), протилежної статі, сім'ї, держави, праці, а також до матеріального забезпечення, власності, права і норм поведінки, моралі, світогляду, релігії, науки, мистецтва. Окрему групу ставлень складають ставлення до себе — своєї соціальної (особистісної), фізичної і духовної сутності [4].

За В.Мясищевим, ставлення — це цілісна система індивідуальних, вибіркових, усвідомлених зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної реальності. У психологічному смислі ставлення є рефлексивним узагальненням прагматичної або духовної потреби людини в певних предметних чи ідеальних об'єктах, стосунках з ними та відображенням їх прагматичної або духовної цінності, на основі чого виникає певне більш-менш стійке і відносно незалежне від обставин емоційне переживання [5].

Тобто, ставлення мають усвідомлений характер, є довільними. Саме вони визначають поведінку і діяльність особистості, об'єднуючись в певну систему і інтегруючи в її структурі всі інші психічні утворення: потреби, почуття, переконання, інтереси, оцінки, мотиви і т. ін. Ступінь упорядкованості системи ставлень є надійним індикатором особистісного розвитку (зрілості). У сформованій (зрі-

лої) особистості компоненти системи знаходяться у взаємному упорядкуванні, збалансованості, гармонійній єдності. Порушення значущої для людини системи ставлень призводить до неврозів, тобто деструктування зв'язків людини з оточуючим або внутрішнім світом [5].

Розглядаючи системні зв'язки людини з оточуючим світом («отношения»), В.Мясищев виділяє певні їх види. Спробуємо узагальнити його погляди з урахуванням визначених вище труднощів понятійного плану і сьгоднішніх поглядів на природу стосунків людини зі світом. На наш погляд, доцільно використувати такий розподіл:

- соціально-психологічні — тобто, стосунки особистості в системі «людина — людина», які виникають як результат взаємних зусиль партнерів з організації спільної діяльності та спілкування і мають прояв у взаємодії, взаємозв'язку, взаємовпливі, взаєморозумінні, взаємоспівчутті;
- індивідуальні — первинні ставлення, які відображають, перш за все недиференційовану оцінку збігу сукупності зовнішніх факторів з внутрішніми потребами суб'єкта («добре — погано», «бажано — небажано» і т. ін.);
- психологічні — ставлення, що відображають ступінь значущості того чи іншого об'єкта для людини, що виражається в його емоційній оцінці («подобається — не подобається», «корисний — шкідливий», «необхідно — байдуже» і т. ін.);
- суб'єктні — ставлення більш високого рівня узагальнення, визначаються взаємодією комплексу мотиваційних утворень людини суспільними умовами, на основі яких формуються ціннісні орієнтації особистості — вищий рівень психологічного відображення людиною взаємин з суспільством («пріоритетне — другорядне», «важливе — не має значення», «потребує активної діяльності — залишається за межами активності»).

В цілому, говорячи про ставлення людини, виділяють три провідні сфери: а) ставлення до зовнішнього світу (матеріальних предметів або певних абстракцій); б) ставлення до людей; в) ставлення до себе. В системі ставлень людини ці сфери можуть знаходитись на однакових рівнях значущості (бути збалансованими), а можуть виділятися певні домінуючі сфери, які містять найбільш значущі для людини зв'язки. В цьому разі ведуть мову про певну спрямованість особистості: предметоцентричну (спрямованість на предметну сферу), соціоцентричну (спрямованість на інших людей), егоцентричну (спрямованість на себе).

Як підкреслює С.Рубінштейн, ставлення людини до зовнішнього світу є компонентом (складовою) будь-якого психічного акту; та чи інша дія спричиняється певними мотивами (а отже, насичена переживанням конкретної модальності) і спрямована на певну мету, тобто вводить людину в активні стосунки з її оточенням [6].

В.Мерлін виділяє в ставленнях людини два аспекти: 1) як людина переживає і усвідомлює певні сторони дійсності (емоційно-когнітивна сфера свідо-

мости); 2) якою є характеристика мотиваційно-вольової сторони свідомості. Ставлення особистості, тим самим, відображають ступінь тяжіння до відповідних дій і вчинків. Ставлення особистості відрізняються від потреб та відповідних їм мотивів, ситуативних збудників більш високим рівнем узагальнення. «Ставлення особистості — це ставлення до чогось об'єктивного, що знаходиться поза свідомістю; це ставлення до праці, до людей, до колективу, до речей і т.ін. Навіть у властивостях, що відображають ставлення до самого себе, як, наприклад, самолюбство, цінність власної особистості усвідомлюється як дещо об'єктивне».

Система стійких ставлень людини, на думку багатьох авторів, характеризує життєву позицію особистості.

Позиція (від лат. *position*) в психології визначається в декількох проєкціях, що розрізняються як за показником об'єктивності / суб'єктивності, так і за масштабами розгляду.

У психологічному плані позиція розглядається як сукупність сформованих у особистості поглядів, уявлень, настанов, переконань, взірців, цінностей, диспозицій стосовно власної життєдіяльності, які складають основу її стосунків з тими чи іншими сферами і визначають особливості діяльності і поведінки.

К.Абульханова-Славська, вводячи поняття «життєва позиція», визначає її як сукупність ставлень до життя, як засіб організації взаємин з оточуючими, з об'єктивною дійсністю. «Життєва позиція — це сукупність реалізованих життєвих стосунків, цінностей, ідеалів і знайденого характеру їх реалізації, яка і визначає подальший хід життя» [1].

Інтегруючи думки дослідників, можна стверджувати, що провідною ознакою життєвої позиції є її стійкість. Життєва позиція — це стійке утворення, яке має вельми міцну структуру. Безумовно, ця структура може певним чином змінюватися під впливом життєвих обставин, але для її принципової перебудови необхідно виникнення життєво значущих суперечностей. Під життєво значущими розуміють такі суперечності, які ставлять особистість в ситуацію глибокого конфлікту і для свого вирішення вимагають зміни поглядів, звичок, стосунків людини з суспільством, самооцінки.

Саме через вирішення життєво значущих суперечностей йде особистісний розвиток людини, формуються її провідні характеристики, вибираються та закріплюються засоби вирішення проблем, визначається ціннісне значення різних сфер життя.

Сформованість життєвої позиції перш за все визначає успішність життєвого і особистісного самовизначення людини, адекватність її світогляду і поведінки, ступінь залежності від зовнішніх обставин та активність у подоланні перешкод.

Важливим компонентом загальної життєвої позиції є так звана професійна

позиція, або система стійких ставлень людини до подій і явищ професійної діяльності. Процес фахового становлення в сучасній психолого-педагогічній науці розглядається, перш за все, як виникнення певних особистісних новоутворень: готовності до професійної діяльності, професійної ідентичності, і, нарешті, особливої інтегративної якості — професійної позиції.

За визначенням Б.Ананьєва, така позиція є суб'єктивною, діяльнісною і стороною суспільного і професійного «статусу» особистості і виступає як складна система ставлень особистості, установок і мотивів, якими вона керується в своїй діяльності, цілей і цінностей, на які спрямована ця діяльність [2].

О.Пєхота визначає систему ставлень учителя до оточуючого середовища як «складне, багатоструктурне, багаторівневе утворення, в яке в найбільш узагальненому вигляді входять: ставлення до дитини (або людини в цілому), до колег по спільній роботі, до батьків, до навчального предмету, до педагогічної діяльності та педагогічної професії в цілому, до своїх особистих і професійних здібностей». У підході А.Маркової професійно-педагогічна позиція визначається як стійкі системи ставлень вчителя (до учня, до себе, до людей), що визначають його поведінку. Професійна позиція відображає також професійну самооцінку, рівень професійних домагань вчителя, його ставлення до того місця в системі суспільних стосунків в школі, яке він займав, і те, на яке він претендує. Професійна позиція тісно пов'язана з мотивацією вчителя і усвідомленням сенсу своєї праці. Якщо попередні автори включали в структуру професійної позиції різноманітні сфери, то Г.Абрамова вважає, що тип педагогічної позиції обумовлений, перш за все, цілісним уявленням про учня: 1) учень як засіб діяльності; 2) учень як умова діяльності; 3) учень як мета діяльності. Кожен тип педагогічної позиції обумовлює вибір вчителем засобів взаємодії з учнем, його оцінки.

Цікавий підхід пропонує В.Семиченко, розкриваючи три можливі рівні сформованості педагогічної позиції: егоцентричний, формально-рольової відповідності та перспективного розвитку дитини [7]. Автор доводить, що продуктивна педагогічна позиція вміщує в себе цінності всіх трьох рівнів: самозбереження, професійної нормовідповідності, підкоряючи їх вищому, особистісно зорієнтованому рівню. Розвиваючи ідею вказаного автора, І.Шитова пропонує такі параметри привласнення професійної позиції:

1. Ставлення до дитини: а) як до засобу задоволення особистих потреб; б) як до об'єкту, на який спрямовані педагогічні впливи; в) як особистості, яка має самоцінність, самобутність і суб'єктивний досвід, що враховується педагогом.

2. Ставлення до себе: а) як суб'єкту, яке викликає гіпертрофований інтерес до власних думок, почуттів, здібностей і впевненому в «цікавості» власної особистості для інших через призму власних переваг; б) як суб'єкту, який виконує певну соціальну роль, виконує зовнішні вимоги, очікування, вказівки; в) як

суб'єкту, що впливає на формування особистості учня, з врахуванням інтересів дитини як самостійної, активної, відповідальної людини.

3. Ставлення до об'єктів зовнішнього світу (предмету навчання): а) як умов, що сприяють досягненню психічної і фізичної рівноваги, благополуччя; б) як засобів здійснення своїх професійних функцій; в) як засобів, завдяки яким процес навчання наповнюється особистісним смислом, цінностями, ставленнями, що відображається в суб'єктивному досвіді учня.

Таким чином, як основний результат професійної підготовки, в процесі навчання у майбутнього психолога має скластись професійна позиція — стійка система ставлень до особистості, до себе, до інших учасників педагогічного процесу, яка буде визначати у подальшому його поведінку. Формування такого особистісного новоутворення є вкрай важливим, адже саме воно буде в подальшому визначати найбільш важливі відносини людини з різноманітними сторонами її життя та професійної діяльності: самооцінку, рівень професійних прагнень, ставлення до професії в цілому, задоволення професією і т. ін. Отже, формування професійної позиції є певною інтеграцією різнорівневих змін, що відбуваються з людиною в процесі включення в систему професійної підготовки (надалі — професійної діяльності), яка не просто супроводжує розвиток її психічних якостей відповідно до вимог обраної професії, а і певним чином перебудовує структуру особистості відповідно до змін, що відбуваються у сферах мотивації, свідомості.

Позиція особистості, що включена в процес професійної підготовки, є багаторівневим утворенням, яке містить:

- засвоєння об'єктивно бажаної (нормативної) системи ставлень до світу в цілому, яка обумовлена характером соціальних відносин у суспільстві (соціально значущих ідеалів, цінностей, норм і правил поведінки в соціумі, серед інших людей);
- засвоєння змісту тієї суспільної функції, яка визначена характером майбутньої професії і також потребує певної структури ставлень (цілей, цінностей, вимог, норм, обмежень тощо);
- упорядкування власної системи ставлень, усвідомлення цілей і цінностей, які є провідними для людини, приведення їх у відповідність із загальносоціальними і професійними нормативами.

Тобто, професійна позиція майбутнього психолога має розглядатись як більш-менш стійка система ставлень до психологічної професії в цілому, спеціальності (а отже, предмета, який буде викладатись), психологічного процесу, інших його суб'єктів, обумовлених об'єктивно-суб'єктивними чинниками. Об'єктивна складова цих чинників обумовлена характером суспільних стосунків, а суб'єктивна складається під впливом життєвого досвіду. Основу професійної позиції складає індивідуальна система ставлень, яка: а) з одного боку, несе

відбиток об'єктивних чинників, а отже, містить нормативний (бажаний, доцільний) компонент, інваріантний для всіх членів даного суспільства або професійної групи; б) з іншого — являє собою відображення безпосередніх або опосередкованих життєвих обставин, має інваріантний склад, може збігатись або розходитись з нормативними вимогами.

Питання про співвідношення життєвої позиції з її професійним компонентом є дуже складним. По-перше, не можна заперечувати, що більш узагальненою є життєва позиція, адже вона охоплює значно більше сфер життєдіяльності, ніж професійна. По-друге, сам процес підготовки майбутнього фахівця спрямований на професіоналізацію всіх життєвих аспектів особистості, тобто, надання пріоритетного статусу професійним цінностям порівняно з усіма іншими аспектами життєдіяльності. Водночас професійна позиція як така не може стати системоутворюючим компонентом життєвої позиції, адже підкоряється більш загальним принципам — гуманістичній спрямованості особистості, загальнолюдським цінностям, моральним нормам суспільства. Тобто, можна стверджувати, що в структурі життєвої позиції професійна складова має стати стрижневим утворенням, яке в свою чергу упорядковується, змістовно наповнюється і спрямовується цінностями більш високого рівня узагальнення, свого роду «філософією життя».

Проблемі співвідношення загальножиттєвих і професійних ставлень (цінностей) було присвячено проведене дослідження, до якого було залучено 68 студентів-магістрів — майбутніх психологів. З'ясувались такі питання: а) структура загальножиттєвої позиції (за методикою ціннісних орієнтацій Рокича) і місце професійної діяльності в її ієрархії; б) структура мотивів навчальної діяльності і відображення в ній загальножиттєвих і професійних цінностей [3].

За першим напрямом було проведено опитування студентів щодо ранжування 18 нормативних термінальних цінностей. Нас цікавив як розподіл цінностей в цілому, так і місце в ньому професійної діяльності. Наведемо одержаний розподіл за ступенем зниження значущості (в дужках наводяться середньозважені оцінки за усією сукупністю відповідей):

- 1) Здоров'я (фізичне і психічне) (3,54).
- 2) Любов, духовна і фізична близькість з коханою людиною (6,83).
- 3–4) Матеріально забезпечене життя, відсутність матеріальних негараздів (6,91).
- 5) Наявність добрих, вірних друзів (6,91).
- 6–7) Щасливе сімейне життя (7,29); цікава робота (7,33); активне, діяльне життя, його повнота і емоційна насиченість (8,05).
- 8) Свобода — самостійність, незалежність у судженнях і вчинках (8,58).
- 9) Впевненість у собі, внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей; сумнівів (8,36).

10) Життєва: мудрість — зрілість суджень і здоровий глузд, які надаються життєвим досвідом (9,0).

11) Продуктивне життя — максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей (9,93).

12–13) Стабільність у країні, в суспільстві, збереження миру між народами як умова благополуччя кожного (11,0); суспільне визнання — повага оточуючих, колективу, товаришів (11,0).

14) Розваги — приємне, необтяжливе життя, відсутність обов'язків (11,83);

15) Пізнання — можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку (11,92).

16) Творчість, розвиток — можливість творчої діяльності, робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення (12,38);

17) Краса природи і мистецтва, переживання прекрасного (14,25).

18) Рівність між людьми, щастя інших — рівні можливості для всіх, добробут, розвиток і досконалість інших людей, усього народу, людства в цілому (15; 17).

За другим напрямом вивчались мотиви, що детермінують навчальну діяльність студентів. Наводився перелік чинників, що можуть впливати на мотивацію навчання, і пропонувалось їх оцінити за ступенем впливу (5 — впливає суттєво, 1 — зовсім не впливає). Підраховувались середні оцінки за кожним параметром. Нижче наводиться перелік тих мотивів, які виявилися найбільш значущими (середня оцінка вище 4 балів), або незначущими (середня оцінка нижче 3 балів). Позиції подаються за ступенем зниження відповідної ознаки.

Найбільш значущі мотиви навчання: хочу мати забезпечене життя (4,7); хочу бути освіченою і культурною людиною (4,6); хочу розширити свій кругозір, краще орієнтуватись в оточуючій дійсності (4,5); у спілкуванні знання допомагають орієнтуватись у багатьох питаннях (4,5); у роки навчання розвиваються здібності та гартується характер (4,4); якісна освіта — надійна основа для будь-якої професії (4,4); думаю, що диплом надасть мені певні переваги в житті над тими, хто його немає (4,3); одержані в навчальному закладі знання, уміння та навички знадобляться в житті (4,3); без навчання неможливо розвивати свої розумові здібності (4,3); хочу багато знати і багато вміти (4,3); хочу в майбутньому добре заробляти (4,3); ціную друзів, з якими вчуся (4,3); хочу бути повноправним членом суспільства (4,3); хочу закінчити навчальний заклад, щоб найшвидше оволодіти певною професією (4,2); цікаво пізнавати нове (4,1); знання дають почуття впевненості в собі (4,1); освіта необхідна для оволодіння обраною професією (4,1); хочу бути на рівні сучасних вимог життя, науково-технічного прогресу (4,1); навчання допомагає формуванню власних поглядів на навколишній світ, суспільство, політику, культуру (4,1).

Висновки

З одержаних даних зрозуміло, що сучасних студентів — майбутніх психологів не хвилює доля людства в цілому, вони зорієнтовані на безпосередні цінності, що стосуються їх особисто (здоров'я, любов, друзів). Робота знаходиться на шостому місці в ієрархії цінностей. Контент-аналіз одержаного розподілу доводить, що студенти більше орієнтовані на отримання певних благ, але не за рахунок підвищення свого індивідуального потенціалу, узгодження життєвих стратегій. Вони «очікують» автоматичного отримання певних переваг, ніж розуміють необхідність їх досягнення у наполегливій праці. Цінності особистісної самореалізації, подальшого розвитку їх мало приваблюють.

Як видно з одержаного розподілу, узагальнене ставлення до професійної діяльності (будь-якої) в системі мотивів навчальної діяльності студентів знаходиться на шостому місці. Що стосується психологічної діяльності, то вона поміж 48 запропонованих для оцінювання мотивів зайняла останнє місце.

Одержані дані свідчать про те, що традиційна система підготовки майбутніх психологів не сприяє формуванню професійної позиції як основи майбутньої професійної діяльності. Це обумовлює гостру необхідність пошуку таких форм роботи зі студентами, що сприятимуть підвищенню цінності професійної діяльності, наповненню її реальним змістом, формуванню позитивних ставлень студентів до професійної діяльності та її складових.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А.Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 301 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. — М.: Педагогика, 2000. — 202 с.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е. П.Ильин. — СПб.: Питер, 2000. — 512 с.
4. Лазурский А.Ф. Програма исследования личности в ее отношениях к среде / А.Ф.Лазурский, С.Л.Франк. — К.: Лыбидь, 1998. — 236 с.
5. Мясичев В.Н. Психология отношений / В.Н.Мясичев. — М.: Ин-т практической психологии, 1995. — 356 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. — М.: Педагогика, 1999. — 720 с.
7. Семиченко В.А. Психологія особистості / В.А.Семиченко. — К.: Видавець Ешке О.М., 2001. — 427 с.

В статье рассматривается система профессиональных отношений будущих психологов и особенности их интеграции в общую жизненную позицию человека.

Ключевые слова: *отношение, потребности, личностное развитие, психологические отношения, жизненная позиция, профессиональная подготовка.*

The article deals the system of professional relationships for future psychologists, and particularly their integration into the overall approach to life man.

Key words: *attitudes, needs, personality development, psychological relationships, life position, professional training*